

Kenniswerkers en neoliberale “goewermentali- teit” – Benda Hofmeyr se *Foucault and Govern- mentality: Living to Work in the Age of Control*

Knowledge workers and neoliberal governmentality – Benda Hofmeyr’s Foucault and Governmentality: Living to Work in the Age of Control

BERT OLIVIER

Departement Filosofie
Universiteit van die Vrystaat
Suid-Afrika
E-pos: OlivierG1@ufs.ac.za

Bert Olivier

BERT OLIVIER is Ereprofessor in Filosofie aan die Universiteit van die Vrystaat, Suid-Afrika. Sy werk is interdisiplinêr en sy publikasies omvat artikels en boeke oor ’n breë verskeidenheid van dissiplines soos filosofie, letterkunde, psigo-analise, sosiale teorie, argitektuur- en filmteorie. In 2004 is die Stalsprys vir Filosofie deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns aan Bert toegeken, terwyl die Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit in 2012 ’n Uitsonderlike Professorskap aan hom toegeken het. Hy is ook ’n NRF-gegradeerde navorser, en sy publikasies in populêre media strek oor ’n uitgebreide gebied wat filosofiese, kulturele en sosio-politieke sake insluit.

BERT OLIVIER’s principal position is that of Honorary Professor of Philosophy at the University of the Free State, South Africa. He has published academic articles and books across a wide variety of disciplines, including philosophy, art theory, architecture, literature, psychoanalytic theory, cinema, communication studies and social theory. Bert received the South African Stals Prize for Philosophy in 2004, and a Distinguished Professorship from Nelson Mandela Metropolitan University in 2012. He is also an NRF-rated researcher, and has written extensively in popular media on philosophical, cultural and socio-political issues.

ABSTRACT

Knowledge workers and neoliberal governmentality – Benda Hofmeyr’s Foucault and Governmentality: Living to Work in the Age of Control

Who would work all the time, if they have the opportunity to relax, or to spend time pleasantly and socially-constructively with their families or friends? Most people would probably shake their heads in disbelief when confronted with evidence that there is a group of individuals who actually do this ostensibly irrational thing. This distinct human assemblage comprises so-

Datums:

Ontvang: 2022-11-03

Goedgekeur: 2023-01-30

Gepubliseer: Maart 2023

called “knowledge workers”, who demonstrably work constantly, and compulsively, even under circumstances that are not conducive to the kind of work that requires high levels of attention. Why? How do we make sense of something that seems to border on masochism? This is the question that Benda Hofmeyr addresses in the book on which this is a review essay. She lists three reasons, namely the expectation that they be optimally productive, the technological means to work virtually anywhere, and most importantly, the fact that they desire to work constantly.

Hofmeyr pays sustained attention to the work of Michel Foucault, reading his published lectures as “problematizations” – a critical practice he developed in his history of ancient Greek sexuality – and which Hofmeyr understands transcendently insofar as they are said to reveal the “conditions of possibility” of the discursive justifications of cratological practices. What particularly interests her is Foucault’s problematisation of “neoliberal governmentality” – which the French thinker regarded as being potentially inimical to human freedom; something I shall return to – and proposes to scrutinise the phenomenon of the knowledge worker through this lens. Hofmeyr’s sustained focus on the knowledge worker in relation to the fact that “knowledge work” is the economic driver of the present era, exposes the link between what these workers do and the neoliberal imperative of the “greatest return”, which requires the greatest efficiency on the part of workers. Knowledge workers are no exception, with the result that activities that may seem extraneous to their work, but actually contribute to their ability to work efficiently – such as sport and modes of relaxation – are justified as promoting productivity. Hofmeyr finds plenty of evidence, however, that what really motivates individuals who create and promote knowledge is their sense of achievement and recognition, together with the awareness of the quality of their work. It is interesting that one of Hofmeyr’s sources confirming this dates back to 1959 (Drucker), and together with the fact that Maslow put personal achievement that promotes self-actualisation at the zenith of his famous motivational “hierarchy of needs” already in the early 1940s, this confirms my suspicion that neoliberal governmentality did not invent the phenomenon of the incessantly productive, achievement-motivated knowledge worker, but merely tapped into a motivational root that has been a part of human psychology, if not always, then for a long time.

True to the philosophical reflex of *zurückfragen*, and drawing on the arch-apologist for neoliberalism, Francis Fukuyama, Hofmeyr unearths what may be regarded as the Urquell of knowledge workers’ desire to work continually, compulsively, namely *thumos*, which derives from ancient Greek insights into the nature of the human psyche (*psuche*). The most important of these is probably Plato’s notion of *thumos* as one of the three characteristics of the soul, the other two being reason and desire. Importantly, Plato identifies “spiritedness” as belonging to *thumos*, and being at the basis of the capacity to get angry in the face of injustice. Hofmeyr pursues the motif of *thumos* in contemporary society, particularly regarding knowledge workers, who are ultimately seen by her – partly following Fukuyama, who regards this force as irrational – as exemplars of *thumos*-driven individuals in the context of neoliberal harnessing of *thumos* for its own productivity-optimising aims.

To the question, whether neoliberal theory has discovered a way to hitch *thumos* to the profit motive, Hofmeyr turns to Foucault’s understanding of economist Gary Becker’s belief, on the one hand, that greater profits require a combination of workers’ self-optimisation and employers’ willingness to invest in employees to enhance their optimal efficiency and productivity, and, on the other hand, neoliberal “privatisation guru”, Milton Friedman’s view of economic activity, including labour, as voluntary investment or entrepreneurial activity predicated on future gain or return. The organisational logic corresponding to this entails the

imperceptible control of knowledge workers' lives in their entirety – overt control has to be avoided at all costs, lest it undermine the experience of workers, that they are voluntarily engaged in optimising their work performance. Needless to point out, there is a subtle form of deception operating in this situation, despite which – if we add the element of thumos, which is connected with the experience of self-actualisation – knowledge workers are likely to live up to neoliberal expectations. In short, neoliberal capitalism has devised a way to get the most out of these workers, and, judging by the sources adduced by Hofmeyr, it has been assisted in this by researchers who have conveniently shown the best, or most effective, way to achieve the optimal performance of workers – such as finding avenues of incentivisation that create the impression of spontaneity and initiative on the part of workers themselves, while in truth subtle forms of “management” are the source of such pseudo-spontaneity. One thing that neoliberalism cannot change, however, is the fact – elaborated on by Hofmeyr – that knowledge workers are generally their line managers' epistemic superiors in their respective research fields, which explains why they can afford to “shop around” for organisations which are compatible with their own sense of values, which includes respect for them and their work.

Hofmeyr understandably references such writers as George Huber regarding the prognostication, that information would become crucial for post-industrial societies, and it is significant that she acknowledges the fact that, instead of the ostensibly “soft”, humane mode of managing knowledge workers, what has emerged is a technological web of “complex control” – something that Shoshana Zuboff (2019) has uncovered in startling ways. It is also appropriate that Hofmeyr gives sustained attention to the thinker of the “network society”, Manuel Castells (2010), who – perhaps more than any other – has painstakingly enumerated the characteristics of the era of the “space of flows” and “timeless time”. In the light of Castells's findings no one can doubt where power resides today, namely in networks, and it stands to reason that those who can negotiate these networks in a creatively productive manner – and this includes knowledge workers – would be empowered far more than those who do not, or cannot because they lack the skills to do so. But Castells (as well as other researchers) is not blind to the fact that real power does not lie here, but with “the rules of the (network) game” and with those agencies (like multinationals and financial markets) whose complex interactions generate these rules – for example, in determining in an open-ended manner which areas of knowledge work are prioritised over others. One can easily imagine that a critical discipline like philosophy could be downgraded in relation to other, less critical ones that confirm the status quo.

Hofmeyr deftly disabuses one of the notions that the digital platforms comprising the work environment of knowledge workers are “disintermediated”; despite claims to the contrary, they are not really, insofar as they are technically mediated by means of mechanisms such as algorithms, which manipulate the behaviour of internet users in subtle ways, as Shoshana Zuboff (2019) has demonstrated at length. This resonates with Foucault's contention – highlighted by Hofmeyr – that the neoliberal “free market” is not at all free, given the way in which it is constructed. In other words, the cognoscenti-denizens of the web are not “equal”, or equally treated; depending on one's volitional behaviour on epistemically relevant platforms, you are either rewarded by means of rankings or awards, or penalised, based on one's choices. It turns out that behind the façade of equality the old scourge of social (and economic) hierarchy lurks. Hence the question, raised by Hofmeyr in the face of this unmasking of the covert workings of “complex power”: to what degree is resistance to this cryptic functioning of asymmetrical power-relations in the age of putative spontaneous, voluntary, self-organising work possible? Finally, in addition to intermittent critical remarks on what is written in her

text, the review-essay concludes with, first, internal-textual, and then (briefly) extrinsic-contextual critical perspectives on Hofmeyr's argument – that is, on what is not written there, which corresponds with the notion of the unconscious in psychoanalysis, and with the current, ongoing attempt at a global coup d'état on the part of the so-called New World Order.

OPSOMMING

Waarom werk sogenaamde “kenniswerkers” (insluitende navorsers en akademici), skynbaar (nood)gedwonge, selfs wanneer omstandighede sodanig is dat hulle aandag moet gee aan ander sake, byvoorbeeld familiebesoeke? In hierdie fassinerende en vir sommige lesers waarskynlik onthutsende boek bespreek Benda Hofmeyr hierdie saak op verhelderende wyse. Ter verklaring van hierdie verskynsel onderskei sy drie redes, naamlik die verwagting by werkgewers dat kenniswerkers optimaal produktief sal wees in ruil vir werksomstandighede wat bevorderlik is vir sodanige produktiwiteit, insluitende uiters soepele werksure; die beskikbaarheid van gevorderde tegnologiese middele wat dit moontlik maak om feitlik enige plek te werk (primêr konstante toegang tot die internet deur middel van verskeie tegniese aparate); en die belangrikste rede van almal, te wete dat kenniswerkers gedurig *wil* werk. Hofmeyr problematiseer haar ondersoek na hierdie belangwekkende fenomeen rakende die vrywillige, maar oordrewe (en dikwels uitputtende) pligsvervulling van kenniswerkers deur dit in die neoliberale “Era van Beheer” te situeer. Haar navorsing word behendig in die rigting van Michel Foucault se suggestiewe refleksies oor Neoliberale Goewermentaliteit gestuur (met ander woorde die vernuftige wyse waarop neoliberale samelewings “regering” (of “regeer”) met ’n bepaalde gekultiveerde “mentaliteit” kombineer), waardeur ’n paradoksale subjek geskep word wat deur sowel onderworpenheid (“subjection”) as “subjektivering” (die konstruksie of modulering van subjektiwiteit) gekenmerk word. Tweedens onderneem Hofmeyr ’n stelselmatige naspewing van kenniswerk (“knowledge work”) in ’n sameleving wat onwrikbaar daarop ingestel is om almal te beheer. Dit word gevolg deur ’n noukeurige betragting van die eenaardige verband tussen wat die antieke Grieke *thumos* (vurigheid) genoem het, enersyds, en motivering asook “gedwonge” (“compulsive”) werk, andersyds. Die vraag na die skakel tussen “gedwonge” werk en neoliberale goewermentaliteit word ook onder die loep geneem voordat die belangrike kwessie van die lewensvatbaarheid van *verset* onder kenniswerkers bespreek word, met uiteenlopende resultate. Afgesien van deurlopende kritiese opmerkings oor die teks, word daar ook ten slotte eers in intern-tekstuele, en dan kortliks in ekstrasiek-kontekstuele terme krities standpunt ingeneem ten opsigte van Hofmeyr se argument.

“...what is morality, if not the practice of liberty, the deliberate practice of liberty?
(Michel Foucault)

Inleidende oorsig: Die verskynsel dat “kenniswerkers” gedurig (of onophoudelik) *wil* werk

Wie sou gedurig, feitlik onophoudelik werk, indien hulle die geleentheid het om te ontspan of om tyd aangenaam en sosiaal-konstruktief in die geselskap van hul vriende of familie te verwy! Die meeste mense sou waarskynlik hul koppe in ongeloof skud ten aansien van getuienis dat daar ’n groep individue is wat hulself inderdaad tot hierdie oënskynlik irrasionele handeling verbind het. Hierdie onwaarskynlike versameling mense is die sogenaamde “kenniswerkers” (“knowledge workers”), wat gedurig, feitlik onophoudelik en skynbaar

noodgedwonge, werk – selfs onder omstandighede wat nie juis bevorderlik is vir die soort werk wat hoë vlakke van konsentrasie verg nie. Waarom doen hulle dit? Hoe maak ’n mens sin van iets wat oënskynlik aan masochisme grens? Dit is die vraag wat Benda Hofmeyr in hierdie boek wat die aandagtige leser tot nadenke sal stimuleer, beantwoord. *Foucault and Governmentality – Living to Work in the Age of Control* (Rowman & Littlefield, 2022) – uit die pen van iemand wat as een van Suid-Afrika se voorste kenners van die werk van Michel Foucault, asook van neoliberale kapitalisme gereken word, is ’n indrukwekkende demonstrasie van filosofiese dink-werk in ’n era waar ware denke al hoe skaarser word. Reg aan die begin van die boek skets sy die fenomeen van wat moontlik “werkverslaafde” kenniswerkers genoem kan word, as volg (2022:1):

Knowledge workers – our generators of game-changing ideas – embody the fuel that powers today’s knowledge economy. They are that part of the workforce that thinks for a living, that dreams up the ideas from which new innovations and technologies spring. In neoliberal economies, these workers are known for their diligence, even devotion, to their work, to the point of dependency....These tireless workers will work regardless of how this compulsion impinges on their private time, or their physical, emotional, and social well-being....Somewhat surprisingly, these highly engaged workers have been reported to experience increased overall well-being, much more so than actively disengaged workers who work far less – with the exception of those cases for whom living-to-work has resulted in burnout and stress-related illnesses that confront the worker with the limits of his/her capacities.

Die vraag wat sigself opper, is dus: waardeur word hierdie hoogs kreatiewe mense gemotiveer? Kortweg gestel, voorsien Hofmeyr (2022:1-2) drie redes vir hierdie skynbaar irrasionele gedrag by kenniswerkers: die verwagting by werknemers dat hulle optimaal produktief moet wees (soos sy ’n mens herinner, is daar altyd spertye wat in gedagte gehou moet word); die bestaan van “slim” tegnologiese middele wat hulle in staat stel om feitlik op enige plek, te eniger tyd, te kan werk (selfs wanneer hulle vir alle praktiese doeleindes eintlik met iets anders besig moet wees, soos om aan gesinslede aandag te gee); en waarskynlik die heel belangrikste rede vir hierdie “leef-om-te-werk-”verskynsel, naamlik dat hulle feitlik onophoudelik *wil* werk. Maar waarom is dit die geval? En is daar ’n verband tussen die neoliberale konteks – meer spesifiek, wat Foucault “neoliberale goewermentaliteit” noem – en hierdie eenaardige fenomeen?

In wat myns insiens een van haar beste hoofstukke is, plaas Hofmeyr die werk van die poststrukturalistiese denker, Michel Foucault, onder die loep. Sy benader Foucault se gepubliseerde lesings as “problematiserings” – ’n kritiese praktyk wat hy in sy geskiedenis van antieke Griekse seksualiteit ontwikkel het – wat Hofmeyr op transendentale wyse verstaan vir sover problematisering volgens haar die moontlikheidsvoorwaardes van die diskursiewe regverdigings van kratologiese (magsverwante) praktyke blootlê. Sy stel besonder belang in Foucault se problematisering van “neoliberale goewermentaliteit”, wat die Franse denker as besonder skadelik ten opsigte van menslike vryheid beskou het, en verklaar haar voorneme om die verskynsel van werkverknogte kenniswerkers vanuit hierdie perspektief te benader. Hofmeyr se volgehoue fokus op die kenniswerker ten opsigte van die feit dat “kenniswerk” (“knowledge work”) die ekonomiese dryfkrag van die huidige era is – iets wat Jean-Francois Lyotard reeds in die laat 1970s onder die vaandel van *The Postmodern Condition* (1984) aangedui het – vestig die aandag op die skakel tussen wat werkers doen en die neoliberal-kapitalistiese imperatief van die “grootste wins”, wat optimale bekwaamheid van werkers verg. Hierdie uitsonderlike werkers is geen uitsondering nie, met die verrassende gevolg dat

sels aktiwiteite wat skynbaar vreemd is aan hul werk – byvoorbeeld sport en verskeie soorte ontspanning – geregverdig word vir sover hulle tot kenniswerkers se vermoë om effektief te werk bydra, en sodoende hul produktiwiteit verhoog.

Desnietemin bring Hofmeyr voldoende getuienis na vore wat daarop dui dat die eintlike motivering van individue wat kennis skep en bevorder hul sin van persoonlike prestasie en sukses is, hand aan hand met die erkenning daarvan (deur werkgewers) en die besef van die kwaliteit van hul werk. Interessant genoeg dateer een van Hofmeyr se bronne wat hierdie insig bevestig terug na 1959 (Drucker). Voeg hierby dat Maslow reeds in die vroeë 1940s persoonlike, self-ervullende prestasie aan die toppunt van sy beroemde motiveringshiërargie van behoeftes geplaas het, dan bevestig dit my vermoede dat neoliberale goewermentaliteit, wat daarop ingestel is om via optimale produktiwiteit van kenniswerkers maksimumwinste te verseker, nie die verskynsel van die onophoudelik produktiewe, prestasie georiënteerde kenniswerker uit die niet opgetower het nie, maar slegs op weliswaar vindingryke wyse geput het uit ’n reeds bestaande motiveringsbron, wat lank reeds deel van menslike psigologie uitmaak.

Getrou aan die filosofiese refleks van *zurückfragen* lê Hofmeyr met behulp van Francis Fukuyama – die aartsapologeet vir neoliberalisme – die veronderstelde *Urquell* bloot ten opsigte van kenniswerkers se begeerte om gedurig te werk, te wete *thumos* (vurigheid; “spiritedness”), wat van antieke Griekse insigte oor die aard van die menslike psige (*psuche*) afkomstig is. Die vernaamste hiervan is myns insiens Plato se begrip van *thumos* as een van die drie komponente van die siel, waarvan die ander twee *rede* en *begeerte* (passie) is. Dit is betekenisvol dat Plato “vurigheid” met *thumos* identifiseer, en dit bowendien in sy *Republiek* met die kapasiteit verbind om *woede* in die aangesig van ongeregteerdheid te kan ervaar (iets wat klaarblyklik onder hedendaagse mense in ’n groot mate afwesig is). Hofmeyr speur die tema van *thumos* in die tydgenootlike samelewing na, spesifiek vir sover dit kenniswerkers aangaan, en gedeeltelik soos Fukuyama, wat hierdie kapasiteit as irrasioneel bestempel, beskou sy hulle as paradigmatische *thumos*-gedrewe individue, ofskoon hul vurigheid deur neoliberalisme op slim, subtile wyse vir sy eie produksie-optimaliserende doeleindes ingespan word.

Op die vraag of neoliberale teorie ’n manier gevind het om *thumos* met die winsmotief te verbind, wend Hofmeyr haar tot Foucault se interpretasie van die ekonoom, Gary Becker, se oortuiging dat groter winste ’n kombinasie is van werkers se self-optimalisering en werkgewers se gewilligheid om in werknemers te belê ten einde hul optimale werkverrigting en produktiwiteit te verhoog, enersyds, en andersyds neoliberale “privatiseringskenner”, Milton Friedman, se siening van ekonomiese aktiwiteit, insluitende arbeid, as vrywillige belegging in die self, of persoonlike entrepreneuraktiwiteit wat op toekomstige wins gepredikeer is. Die ooreenstemmende organisatoriese logika behels die *onwaarneembare* beheer van kenniswerkers se lewens in die geheel daarvan. Openlike kontrole moet ten alle koste vermy word, sodat dit nie die indruk wat by kenniswerkers bestaan dat hulle *vrywillig* hul werkverrigting optimaliseer in die wiele ry nie. Nodeloos om op te merk, is daar ’n subtile, versteekte soort bedrog wat in hierdie situasie aan die werk is, in weerwil waarvan kenniswerkers waarskynlik neoliberale verwagtinge sal bevredig – ten minste indien ’n mens met die element van *thumos* rekening hou vir sover dit met die ervaring van self-aktualisering verband hou.

Kortweg kan beweer word dat neoliberale kapitalisme ’n subtile strategie ontwikkel het om hierdie waardevolle werkers ten volle te benut. Te oordeel aan Hofmeyr se bronne is dit hierin bygestaan deur navorsers wat die mees doeltreffende maniere om die beste werkverrigting uit kenniswerkers te kry in die kollig stel. Dit sluit aansporingsmiddele in wat die indruk van spontaneïteit en inisiatief by werkers skep, terwyl vindingryke vorms van “bestuur” inder-

waarheid die bron van sodanige pseudospontaneïteit is. Hofmeyr brei uit op die feit dat daar een ding is wat versteekte neoliberale beheer egter nie kan verander nie, naamlik dat kenniswerkers gewoonlik hul bestuurders se epistemiese meerderes is wat hul onderskeie navorsingsgebiede betref. Dit verklaar waarom hierdie sogenaamde “gouekraagwerkers” (“gold collar workers”) kan rondkyk vir organisasies wat versoenbaar is met hul eie sin vir waardes, onder andere om hulle en hul werk te respekteer.

Terwyl dit begrypbaar is dat Hofmeyr na skrywers soos George Huber verwys in verband met die voorspelling dat inligting deurslaggewend sou wees vir postindustriële samelewings, is dit eenaardig dat sy nie ook Jean-Francois Lyotard se naam noem nie. Laasgenoemde se *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* het vyf jaar voor Huber se vergelykbare werk in Frans verskyn, en die Engelse vertaling in 1984. Weliswaar het Lyotard nie, soos Huber, op die voorkeurbestuurstyl van postindustriële, neoliberale samelewings gekonsentreer nie, maar hy het wel die epogale oorgang na ’n samelewing waar epistemiese prioriteitswaarde aan “inligting” toegeken word gekarakteriseer, en waarsonder die belang van “sagte” bestuurstegnieke ten opsigte van sogenaamde “gouekraagwerkers” (kenniswerkers) vir neoliberalisme ondenkbaar sou wees. In elk geval is Hofmeyr se erkenning veelseggend dat, in stede van die oënskynlik “sagte”, humane wyse waarop kenniswerkers bestuur word, die eintlike aard daarvan – naamlik dat dit ’n tegnologiese web van “komplekse beheer” is – oortuigend deur Shoshana Zuboff (2019) beredeneer is.

Die denker van die “netwerksamelewing”, Manuel Castells (2010), ontvang die aandag wat hy verdien van Hofmeyr; hy het immers (waarskynlik meer as enige ander denker) sorgvuldig die kenmerke van die “ruimte van strominge” (“space of flows”) en “tydlose tyd” (“timeless time”) blootgelê, wat konstitutief is van die “netwerksamelewing”. Castells se bevindinge laat geen twyfel oor die antwoord op die vraag, waar *mag* vandag gelokaliseer is nie, te wete in netwerke, en dit maak sin dat diegene wat hierdie netwerke op ’n kreatief produktiewe wyse kan hanteer, waaronder kenniswerkers tel, geredelik meer bemagtig sal wees as diegene wat dit nie kan doen nie omdat die vereiste vaardighede by hulle ontbreek. Tog is Castells (sowel as ander navorsers) nie blind vir die feit dat egte mag nie in die netwerke self lê nie, maar eerder te make het met “die reëls van die (netwerk)spel”, en met die agentskappe (soos multi-nasionale maatskappye en geldmarkte) wat hierdie reëls met hul komplekse interaksies (en algoritmes) genereer – byvoorbeeld om op soepele wyse te bepaal watter areas van kenniswerk prioriteit bo ander moet geniet. Dit is inderdaad maklik voorstelbaar dat ’n kritiese dissipline soos filosofie ongunstig beoordeel kan word in vergelyking met ander dissiplines wat minder krities is en sodoende die *status quo* bevestig, met die gevolg dat filosofie wat nie “brooddenkers” is nie (’n term wat Schopenhauer benut het om die “filosofie” te etiketteer wat die maghebbers dien), minder in aanvraag sou wees as kenniswerkers in ander ondersoekvelde.

Indien ’n mens onder die waan verkeer het dat digitale “platforms” wat die werksomgewing van kenniswerkers daarstel “onbemiddel” (“disintermediated”) funksioneer, ontnugter Hofmeyr jou sonder verwyf; in weerwil van strydige bewerings, word hulle inderdaad *tegnies* deur meganismes soos algoritmes bemiddel, wat die gedrag van internetgebruikers op subtile, haas onopmerkbare wyse manipuleer, soos Shoshana Zuboff (2019) uitvoerig aangetoon het. Hierdie insig resoneer met Foucault se bewering (wat deur Hofmeyr beklemtoon word) dat die neoliberale “vrye mark” glad nie vry is nie, gesien in die lig van die wyse waarop dit gekonstrueer en beheer word. Dit wil sê dat die *cognoscenti*-bewoners van die wêreldwye web geensins gelyk is, en nie op gelyke voet behandel word nie; afhangende van jou wilsuitinge op epistemies relevante platforms word jy óf beloon by wyse van graderings en ander voordele,

óf gepeenaliseer op grond van jou keuses. Dit blyk dus dat die bekende ou metgesel van sosiale en ekonomiese hiërargie agter die fasade van gelykheid skuil. Vandaar Hofmeyr se vraag – wat sy uitvoerig, ofskoon dubbelsinnig beantwoord – ten aansien van hierdie ontmaskering van die verborge werkinge van “komplekse mag”: in watter mate is *weerstand* teen die kriptiese fungering van asimmetriese magsverhoudinge in die era van *gewaande* spontane, vrywillige, selforganiserende werk moontlik? Ter aanvulling van die voorafgaande, afwisselende kritiese opmerkings ten opsigte van wat in haar teks geskryf is, word die oorsigartikel afgesluit met interne, tekstuele kritiek, gevolg deur ’n kort verwysing na ’n ekstrinsiek-kontekstuele kritiese perspektief op Hofmeyr se argument – dit wil sê oor wat *nie* daar geskryf is nie, en met die begrip van die *onbewuste* in psigoanalise ooreenstem.

Is Hofmeyr se verklaring van kenniswerkers se “irrasionele” verknogtheid aan hul werk toereikend?

Aan die begin van Hofmeyr se hoofstuk oor Foucault en neoliberale goewermentaliteit maak sy die programmatiese opmerking, dat (2022:17):

The quintessential Foucauldian question animating this book throughout is what we are today, in relation to our present, understood as a globalising neoliberal governmentality in which life is reduced to constant work under conditions of strict control.

Met ander woorde, Hofmeyr se primêre belangstelling het betrekking op die *subjek* onder neoliberale heerskappy, en ’n beter vertrekpunt as Foucault is skaars denkbaar in die lig van sy bekende en volgehoue ondersoek na die aard van die verhouding tussen kennis (waarheid), mag en sy fundamentele poging om die menslike subjek te verstaan (sien Hofmeyr, 2022: 29-30; 32; 78-79). (Dit beteken nie dat ander, ewe geskikte vertrepunte nie benut kan word nie, soos ek hier onder sal aandui.) In die lig hiervan is haar karakterisering van neoliberalisme as ’n “globale en globaliserende politieke program” (p. 19) uiters belangrik, aangesien dit die alledaagse vooroordeel, dat dit slegs maar ’n ekonomiese stelsel verteenwoordig, korrigeer en die aandag ondubbelsinnig op die kratologies-politieke aard daarvan vestig. Die feit dat, soos David Harvey aantoon (p. 21), neoliberalisme reeds die status bereik het waar dit in mense se “gesonde verstand” (“common sense”) ingebed is, getuig ondubbelsinnig van die dominante ideologiese aard daarvan; wanneer ’n werklikheidsopvatting wat ’n programmatiese struktuur vertoon hierdie punt bereik het, is dit nie bevraagtekenbaar nie (altans, nie sonder risiko vir diegene wat dit durf waag nie). Hierby aansluitend is dit betekenisvol dat Hofmeyr die problematiese implikasies van die neoliberale klem op ekonomiese vryheid – die sogenaamde “vryheid van die mark” – aksentueer (p. 22). Dit geld natuurlik nie slegs vir die mite dat die hele samelewing by die toename in ekonomiese welvaart baat en nie slegs die kapitalistiese klasse nie, maar veral vir die gerieflike verswyging van die negatiewe konsekwensies wat dit vir politieke vryheid inhou.

’n Meer verreikende saak betref die gerieflike (maar vals) onderliggende neoliberale antropologie, naamlik dat mense wesenlik kompeterende, rasonele wesens is wat rasonele besluite maak wanneer dit by ekonomiese en geldelike sake kom (p. 22). Dit is ’n uiters problematiese aanname, veral in die lig van psigoanalitiese getuienis – voorafgegaan deur Arthur Schopenhauer se irrasionalistiese filosofie van die Wil in die 19de eeu – dat mense se handeling veeleer deur onbewuste, begeerte-georiënteerde motiewe gedryf word as deur rasonele besluite, ongeag die mate van rasionaliserende regverdiging wat op ’n rampspoedige (dog oënskynlik-“rasionele”) besluit mag volg. ’n Psigoanalitiese teoretikus en praktiserende

psigoanalitikus soos Ian Parker (2011) demonstreer op oortuigende wyse die primaatskap van die onbewuste in psigiese manifestasies daarvan by werkers onder neoliberalisme vir sover dit in sekere kwasi-patologiese (byvoorbeeld obsessief-neurotiese) handeling na vore kom (sien ook Olivier, 2013; 2015; 2018 in hierdie verband, en 2022 vir ’n tematisering hiervan in die konteks van die Covid-19-“pandemie”). Hierdie oorweging het ook implikasies vir Hofmeyr se deurlopende argument wat kenniswerkers se motivering betref: in plaas van die drieledige motivering wat sy aanbied (verwagtinge van werkgewers ten opsigte van werkers se produktiwiteit; beskikbaarheid van tegniese middele om feitlik deurentyd te werk; die *wil* om deurentyd te werk, gekoppel aan *thumos*, of vurigheid, en die gepaardgaande behoefte aan self-aktualisering), kan ’n mens aanvoer dat Parker ’n alternatiewe verduideliking aanbied, te wete die grootliks obsessief-neurotiese karakter van werkers in die konteks van neoliberalisme (sien ook Olivier, 2015; 2018). Parker skryf (2011:42):

Those who suffer in obsessional mode under capitalism are subjects who buy into the separation of intellectual and manual labour, the separation of thinking from being, and live out the predicament of a puzzle about the nature of being as if false consciousness really did operate only at the level of the individual. Lacan argues that the question that haunts the obsessional neurotic concerns being, existence, their right to exist and whether they are alive or dead... The “obsessions” are repetitive ideas manifested in a series of actions from which the subject seems unable to escape. Even though this eventually may result in suffering that is too much to bear, enough to bring someone to ask for help, it is still stubbornly tied to personal administrative strategies that contain an unbearable surplus of satisfaction – “jouissance” is our name for this excess – within the domain of the “pleasure principle”...

Dit mag voorkom asof die herhaaldelike simptome van “obsessies”, wat volgens Parker in “persoonlike administratiewe strategieë gemanifesteer word”, ligjare verwyder is van die *thumos* en begeerte-gedrewe, kreatiewe, selfvervullende en kognitiewe, dog terselfdertyd affektief-relevante kenniswerk wat hier ter sprake is. Tog is dit duidelik uit wat Hofmeyr skryf dat die kenniswerker in weerwil hiervan na haar mening inderdaad *obsessief* verknog is aan sy of haar werk (p. 81), en dat daar inderdaad persoonlike lyding hierby betrokke is, soos Parker aantoon (Hofmeyr 2022:100; my onderstreping):

...the unquestioned wholesale conviction displayed by the ever-working subject, even in the face of the evident toll that constantly working takes, cannot be entirely accounted for by the clever charade of other-induced coercion, masquerading as self-motivated conviction. The inherent contradictions of a *de facto* irrational, *obsessive*, and self-destructive work-drivenness are bound, inevitably, to result in severely detrimental side effects for the working subject. And they do. At both the rational and the emotional levels, the working subject is bound eventually to become disenchanted by the clever ploy of “smart power”. Nevertheless, despite the havoc it wreaks on the working subject’s mental and physical health, on collegial and familial relationships, the knowledge work addict displays an almost devotional commitment to the task at hand.

Is dit dan enigsins verbasend dat Parker op die fundamenteel irrasionele funksionering van onbewuste, obsessiewe psigiese motiewe by werkers onder neoliberale kapitalisme wys? Weliswaar sonder hy nie kenniswerkers uit, soos Hofmeyr nie, maar “werkers” as omvattende groep sluit hulle in, en indien ’n saak uitgemaak kan word dat werkers oor die algemeen aan ’n sodanige obsessiewe dryfveer onderworpe is, sou dit Hofmeyr se argument – wat implisiet

daarop aanspraak maak dat dit die vraag na die gronde vir kenniswerkers se (irrasionele) toewyding aan hul werk *toereikend* beantwoord het – verder verswak.

***Jouissance* en *thumos* – hoe verskil hulle?**

Om die geldigheid van my psigoanalities-georiënteerde argument (soos aan Parker, en implisiet aan Freud en Lacan ontleen) te kan beoordeel, moet ’n mens natuurlik weet wat die Lacaniaanse begrip van *jouissance* beteken – wat Parker hier bo as “unbearable surplus of satisfaction” beskryf. Daarby moet in gedagte gehou word dat, vanweë Hofmeyr se bevestiging dat kenniswerkers se toewyding irrasioneel is (én *onbewuste* motiewe insluit; pp. 70, 77), my alternatiewe psigoanalitiese benadering tot die raaisel van kenniswerkers se oënskynlik bewustelik vrywillige, oormatige werkverrigting (“superogation”) – hul “obsessiewe werkmanie” – moontlik maar net as ’n verklaring van die verskynsel op vergelykbare wyse, en slegs in ’n ander register, bestempel kan word. Of verskil Hofmeyr se verklaring fundamenteel van die psigoanalitiese, as aan die aard van *jouissance* gedink word? Wat is *thumos* en *jouissance*, onderskeidelik?

Hou in gedagte dat *Thumos* deur Hofmeyr (2022:75-102) aan die hand van hoofsaaklik Plato se werk verduidelik word, maar sy benut ook ander bronne, insluitende die Homeriese heldedig, asook Griekse treurspeldigters soos Sophokles en Euripedes, Hegel, Fukuyama en MacIntyre, waar sy die verskillende beklemtoninge wat by onderskeie denkers aangetref word, uitlig en haar eie interpretatiewe voorkeur telkens regverdig. Waar Plato byvoorbeeld *thumos* (die edele wit perd) as “hart” (oftewel vurigheid) wat via opvoeding deur rede (die strydwa-drywer) getemper word, karakteriseer, lê die klem by Homeros en die tragedies van Sophokles en Euripedes op die “oormatige” van *thumos*, wat in onbeteuelbare woede en onstuimigheid uitgedruk word. Haar insiggewende ontleding van Hegel se bydrae oor werk (arbeid) word benut om te redeneer dat, ofskoon Hegel nie uitdruklik na *thumos* verwys nie, dit implisiet in die onmisbare rol wat hy in die ontwikkeling van die samelewing aan werk toeken, aanwesig is, mits ’n mens Hegel “deur ’n Platoniese lens lees”. Die self-aktualiserende rol van werk, volgens Hegel, is ook ’n belangrike leidraad vir Hofmeyr om tot ’n behoorlike verstaan van *thumos* te kom. Wat Fukuyama betref, merk Hofmeyr skerpsinnig op dat sy kousale koppeling van *thumos* as werkdryfveer aan werksetiek as ’n kulturele verskynsel nie steekhoudend is nie, juis omdat werksetiek relatief onlangs eers in die kultuurgeskiedenis kop uitgesteek het; daar móét ’n dieper, aangebore “oorsaak” wees vir ’n feitlik irrasionele verknogtheid aan werk, veral dan by kenniswerkers. En aangesien *thumos* as sielskomponent gedurende verskillende historiese tydperke herkenbaar gemanifesteer is, meen sy dat dit die regte kandidaat vir hierdie oorsaaklike rol is. Die slotsom waartoe sy kom, word só geformuleer (2022:102):

We may conclude, then, that read through a Platonic lens, it is *thumos* – not primarily reason or desire – that fuels the worker to work. Knowledge work in particular – as challenging, entrepreneurial, creative, and problem-solving – ignites the *thumotic* dimension of the soul. It is what spurs the worker to rise to the occasion and persevere until the job is done. It is then not so surprising that the neoliberal knowledge worker’s work-drivenness is irrational from a utilitarian point of view, in other words, that the surplus gains for the workaholic are not necessarily evident in conspicuous consumption or increased health or well-being. Work, it would seem, appeases not the dark horse of desire, but the white stallion of *thumos*, what Empedocles called the “seat of life”... – that part of the soul that seeks recognition, and which, when appeased, generates an immense and addictive form of gratification or well-being.

Daar is verskeie aspekte van Hofmeyr se wydlopende diskussie rondom *thumos* wat die aandag verdien, op almal waarvan ongelukkig nie hier uitgebrei kan word nie, ofskoon ek op andere sal terugkom. Wat egter kortliks genoem moet word, is eerstens dat *thumos* aanleiding gee tot, *en* gepaardgaan met intense genoegdoening, bevrediging en ’n gevoel van welsyn of welstand – wat verstaanbaar is aangesien kenniswerkers uit die aard van die saak ’n primêre liefde vir hul dissipline koester – ongeag die wyse waarop neoliberalisme dit volgens haar siening eksploiteer. Dan is daar haar (p. 99) opvatting van sekere historiese verskynsels – onder andere die twee Wêreldoorloë – as gewelddadige uitdrukkings van *thumos*, wat ek moeilik aan laasgenoemde as “vurigheid” kan koppel, ofskoon ek verstaan op watter gronde sy dit kan doen, te wete die interpretasie van *thumos* by onder andere Homeros, waar sy helde, soos Achilles, op selfdestruktiewe wyse daardeur aangevuur word. Weliswaar kan ’n mens ’n verband lê tussen vurigheid en vernietiging, maar wat laasgenoemde betref, sou ek argumenteer dat Freud se doodsdrijf, of *Thanatos*, ’n beter kategorie voorsien om sulke fenomene te begryp, aangesien dit volgens Freud (1974:4510) op twee maniere gemanifesteer word: enersyds *konservatief*, vir sover ’n mens altyd na ’n vorige (gewoonlik bekende) posisie terugkeer, en andersyds as *aggressie*, onder andere kollektief as oorlog. (Freud se begrippepaar, *Eros* of die lewensdrijf, en *Thanatos*, die doodsdrijf, stem ooreen met die antieke Griekse denker, Empedokles, se *Philotes*, of liefde, en *Neikos*, of haat/stryd, waarmee Freud bekend was.) Die verwysing na Freud bring ’n mens terug by psigoanalise, waarvan hy die “vader” was, terwyl Jacques Lacan oteenseglik as sy Franse erfgenaam beskou mag word.

Jouissance figureer in Lacan se werk as begrip om (soos reeds vroeër by Parker gesien is) oormatige, feitlik ondraaglike genot – genieting (“enjoyment”), eerder as plesier (waarmee ek “pleasure” hier vertaal) – aan te dui. (Dit is in hierdie verband betekenisvol dat, afgesien van Lacan se spesifiek psigoanalitiese aanwending daarvan, dit in Frans ook “orgasme” beteken.) Vir Lacan verteenwoordig *jouissance* ’n moment van oorskryding (“transgression”) van die Freudiaanse plesierbeginsel (“pleasure principle”), wat, anders as laasgenoemde, feitlik (pynlik-)ondraaglike genot voortbring. Om hierdie rede is dit fundamenteel in stryd met die beperkinge wat die plesierbeginsel aan ’n mens voorskryf (Lacan 1997:176-177, 191-197; 2007:18; Evans, 2006:93-94). Dit is immers die geval dat laasgenoemde (plesier)beginsel ’n ekonomie van homeostase bevorder en in stand hou, en gevolglik die subjek se *genot* tot die minimum beperk. Hoe eienaardig dit ook mag klink, is *plesier* konservatief, terwyl *jouissance* (*genot* in die sin waarin dit hier aangewend word) oordadig en buitensporig is (Parker, 2011:52-55). Die menslike subjek neig voortdurend in die rigting van sodanige oormatigheid in verhouding met die perke wat deur die plesierbeginsel daarop afgedwing word. Dit verklaar waarom Freud laasgenoemde aanvanklik die “onplesier-beginsel” genoem het. In hierdie verband is dit insiggewend dat Silverman (1983:54) die plesierbeginsel gepas as volg beskryf, wat terselfdertyd die verskil tussen die plesierbeginsel en *jouissance* verhelder):

For Freud, pleasure represents the absence of unpleasure; it is a state of relaxation much more intimately connected with death than with life. Indeed, *Beyond the Pleasure Principle* (1920) at one point refers to the pleasure principle as “Nirvana principle”...

In teenstelling hiermee word *jouissance* deur oorskrydende (“transgressive”), onuithoubare genot gekenmerk, wat allermens ’n toestand van ontspanning uitmaak; intendeel. Dit is verder belangrik dat Lacan *jouissance* uitdruklik met verbod (“prohibition”) verbind (1997:176). Hy doen dit aan die hand van Freud se mite (in *Totem and Taboo*) oor die vadermoord van die “oervader” (“primal father”), en maak die veelseggende opmerking, dat (Lacan 1997:177):

...without a transgression there is no access to *jouissance*, and...that is precisely the function of the [moral] Law. Transgression in the direction of *jouissance* only takes place if it is supported by the oppositional principle, by the forms of the Law...what we see here is the tight bond between desire and the Law.

Hierby moet onthou word dat enige verbod – dit wil sê volgens die instelling van die (morele) Wet – alleenlik moontlik is deur diskoers, en omrede dit ’n funksie is van die aksiologiese en etiese aspekte van die simboliese orde (taal as diskoers), impliseer dit dat *jouissance* in ’n bepaalde sin voor-simbolies sowel as trans-simbolies is. Voor-simbolies, omdat toetreding tot die simboliese (die verwerping van taal) vereis dat die subjek die *jouissance* prysgee wat dit op die vlak van die tweede van Lacan se drie registers van subjektiwiteit, die imaginêre, probeer bereik, vir sover dit sigself voorstel dat dit moontlik is om met die “volheid” (*plenum*) wat die Moeder (onbewustelik) verteenwoordig saam te val (Parker, 2011:53, 95; Evans, 2006: 93-94). Die betekenis van “simboliese kastrasie” blyk hieruit: om ontmagtig te word deur taal as diskoers, dit wil sê vervreem te wees van genot (*jouissance*) deur die linguïstiese betekenaar (“signifier”). Hieruit volg dat die verbod wat die subjek in die gesig staar paradoksaal is – wat verbied word (*jouissance*) is diskursief-struktureel onbereikbaar, behalwe deur die simboliese te oorskry, met ander woorde deur trans-simbolies te handel. Dit is ook op hierdie punt dat *jouissance* se intieme verbintenis met die doodsdrijf (*Thanatos*) waargeneem kan word (dink aan Johanna van Arkel), in die sin dat laasgenoemde die simboliese orde te bowe gaan by die grens wat die antieke Grieke *Até* genoem het, waarbuite die subjek nie kan bestaan nie (Lacan, 1997:189, 257-283; Lacan onderneem hier ’n interpretasie van Sophokles se Antigone in hierdie terme, deur aan te toon dat haar *jouissance* daarin geleë is dat sy in weerwil van die verwagte doodstraf haar oorlede broer, Polynices, begrawe het). Dit verduidelik ook waarom *jouissance* ondraaglik is, dog geensins minder begeerlik vanweë sodanige onuitstaanbaarheid nie. Dat dit deur-en-deur paradoksaal is, blyk uit Lacan se weiering om dit as iets “misties of instinkties” te verklaar, in stede waarvan hy dit karakteriseer as “...something constituted by the very human activity that keeps it at bay, constituted as a something beyond, something that drives the subject as they speak, and drives them beyond speech” (Parker, 2011:53).

Dit is op hierdie punt dat die verband tussen *jouissance* en die raaiselagtige werkverknogtheid van kenniswerkers sigself aanmeld: as mense is hulle diskoers-gekonstitueerde wesens (dit wil sê hulle kan self nie *buite* taal as simboliese register tree nie), dog terselfdertyd neig hulle (soos alle mense) in daardie rigting vanweë hul antropologies-strukturele aard as *begerende* kreature. Beknop gestel, konstitueer begeerte en die morele wet mekaar wedersyds. Dit is psigoanalities begrypbaar in die lig van Freud (1974a:741; sien ook Olivier, 2021a) se insig, dat die onbewuste by die mens deur die internalisering van die oerverbod meegebring word – of dit nou in klassieke terme as die verbod op seksuele toegang tot die Moeder verstaan word, of as enige ander verbod, soos ’n kleuter wat verbied word om sy of haar vinger in ’n sjokoladekoek op die koffietafel te druk. Ons begeer juis (meestal onbewustelik) wat deur die morele wet verbied word – vandaar die verskynsel van *skuld*gevoelens. Maak dit nie sin dat werkers (kenniswerkers inklusief) onder neoliberalisme obsessief werk vanweë die feit dat hulle *skuldig* voel indien hulle dit nie doen nie? En hier gaan dit nie slegs oor werksetiek nie – soos Hofmeyr reeds oortuigend gedemonstreer het. ’n Mens moet *jouissance* hierby betrek. Hoe doen ’n mens *dit*?

Hou in gedagte dat *jouissance* ondraaglike, taaloorskrydende genot is wat ’n weliswaar verbode aantrekkingskrag op ’n mens uitoefen. En dat dit ’n geval van “universele singulariteit” daarstel: *alle* mense word deur *jouissance* gemotiveer (dit is universeel), dog vir elke mens is dit *anders* (dit is singulier). Johanna van Arkel (“Joan of Arc”) was waarskynlik in die vurige

omhelsing van *jouissance* waar sy op die brandstapel vir haar godsdienstige oortuigings gesterf het (soos Leonard Cohen goed verstaan het, te oordeel aan die lirieke van sy lied oor Johanna, waar hy na haar as die “bruid” van die vuur verwys); die Skotse nasionalistiese stryder, William Wallace, het waarskynlik eweneens *jouissance* ervaar waar hy in 1305 wreed deur middel van vierending (“drawing and quartering”) vir sy politieke verset teen die Engelse tereggestel is. ’n Vrou wat vasevang is in die buitengewone intensiteit van ’n orgasme beleef *jouissance*, te oordeel aan die getuienis van neuroloog Leonard Shlain (2003:69-70), wat die sublimiteit van ’n spesifiek vroulike orgasme as ’n unieke fenomeen onder lewende wesens bestempel. Kenniswerkers word onweerstaanbaar deur die belofte van *jouissance* gedryf om hulself telkens te oortref, en wanneer hulle – as strewers na “perfeksie” – voel dat hulle dit nie volkome regkry nie, of dat hulle op vorige suksesse *wil*, en *moet*, verbeter, ervaar hulle onvermydelik die ooreenstemmende skuld wat onafskeibaar is van die verbod op mislukking.

Die keerkant van bogenoemde is natuurlik dat – soos reeds uit Shlain se waarnemings-gebaseerde siening van vroulike orgasme blyk – *jouissance* nie slegs (indirek) met “negatiewe” ervarings soos skuld of martelaarsterfte verbandhou nie. Die *jouissance* wat ’n moeder ervaar wanneer sy haar pasgebore baba koester, of wat twee geliefdes beleef wanneer hulle na ’n lang skeiding, byvoorbeeld vanweë werksverpligtinge, weer herenig word, oorskry ’n mens se vermoë om dit in taal uit te druk omdat dit ’n soort ekstase daarstel. Dit is ’n bekende verskynsel onder uitvoerende kunstenaars dat die intensiteit wat met sekere performatiewe ervarings gepaardgaan, eweneens onuitspreekbaar “singulier” is – sodat hierdie uitvoerings (byvoorbeeld ’n viool- of klavierkonsert) tereg met die ervaring van *jouissance* by die kunstenaar bestempel kan word, en terugkykend in hul herinnering as paradigma van waartoe hulle in staat is, figureer.

Die Lacaniaanse begrip van die *objet petit a* (“klein ander voorwerp”) hou hiermee verband. Net soos ander sentrale begrippe by Lacan, het dié van *objet petit a* eweneens deur verskeie ontwikkelingsfases gegaan. Waar dit aanvanklik die “voorwerp van begeerte” aangedui het, beteken die “volwasse” begrip van *objet petit a* by Lacan die “voorwerp-oorsaak” van begeerte (Evans, 1996:128-129). ’n Mens kan dus beweer dat dit enige voorwerp is *vanuit die perspektief waarvan* die *singuliere* begeerte van ’n subjek verstaan kan word – met ander woorde, dit wat *jouissance* vir die subjek verteenwoordig – terwyl ’n *fetisj* die geperverteerde gedaante van ’n *objet petit a* is vir sover dit nie meer as oorsaak van begeerte funksioneer nie, maar *self* die voorwerp van begeerte is (byvoorbeeld wanneer iemand se skoen in ’n sodanige fetisj omvorm word). Žižek (1993:206-207; sien ook Olivier, 2005) bespreek ’n treffende geval in Freud se terapeutiese werk, waar ’n self-toegediende snywond aan ’n Weense vrou (’n pasiënt) se ringvinger die *objet petit a* is van waaruit haar ware, maar onderdrukte begeerte vir ’n vorige minnaar (met wie sy vanweë konvensie nie kon trou nie, al sou sy dit verkies het) sigbaar word. Sodanige voorwerp kan ook ’n skildery wees, of ’n gedig, ’n ou leerbaadjie, ’n vrou (of man) se profiel, slapende kind, of dit kan ’n liedjie wees – Bob Dylan se “One more cup of coffee for the road” is beslis in my geval ’n *objet petit a*; *waarom* weet ek nie, maar dit het iets met die onpeilbare heimwee in die mineurklanke daarvan te doen. In die geval van kenniswerkers sou hul *objet petit a* onder andere enige voorwerp wees wat op onmiskenbare wyse by elke onderskeibare persoon hul unieke begeerte blootlê, soos byvoorbeeld ’n e-posboodskap van ’n wetenskaplike tydskrifredakteur waarin sy of hy meegedeel word dat ’n artikel wat deur hulle geskryf is ’n toekenning ontvang het vir die beste wetenskaplike artikel wat gedurende die jaar daarin verskyn het.

Hierdie toedrag van sake is myns insiens wat kenniswerkers motiveer, ofskoon Hofmeyr se *thumos*-georiënteerde verduideliking inderdaad ’n verhelderende teoretiese perspektief op

die vraag is, wat kennisswerkers onbewustelik motiveer om op kennelik-irrasionele wyse hulself af te sloof ter wille van volgehoute, optimale werksproduktiwiteit. Sowel die elemente van die onbewuste as die irrasionele word dus deur haar betrek, dog sonder om hul werklik te ontgin, wat slegs die dissipline van psigoanalise 'n mens in staat stel om te doen, soos ek hier bo aan die hand van die Lacaniaanse begrippe van *jouissance*, *objet petit a*, en *skuld* gedemonstreer het.

Eksterne, sosiaal-kontekstuele kritiek

Die voorafgaande afdeling handel oor interne, tekstuele kritiek op Hofmeyr se argument; die huidige afdeling fokus op eksterne, sosiaal-kontekstuele kritiek. Dit is waar die psigoanalitiese begrip van die onbewuste weereens ter sprake kom, met ander woorde die rol wat die sake *wat nie eksplisiet deur haar genoem word nie* inderdaad in verhouding tot haar teks speel. Lacan (1977a:46-55) beklemtoon die onmisbare rol van *diskoers* in die analitiese situasie, waar die subjek van die analise, met behulp van die terapeut, in die loop van sy of haar “vrye assosiasie” ’n simboliese interpretasie via die *rekonstruksie* van ’n begrypbare narratief of lewensverhaal bereik, aangesien die *vry-assosiatiewe* diskoers van die subjek allermens samehangend is. Dit is immers die sin van vrye assosiasie: ten einde die natuurlike neiging om “samehangend” te praat, wat ’n funksie van die rede is, uit te skakel, om sodoende by die “waarheid” van die subjek se onbewuste uit te kom.

Om bogenoemde stelling te verstaan, moet onthou word dat Lacan onder diegene wat nie psigoanalise (probeer) verstaan nie, berug is vir sy (weliswaar aanvanklik verwarrende) omkering van Descartes se paradigmities-moderne uitspraak, *Cogito ergo sum* (“Ek dink, daarom is ek”), sodat dit lui: “I think where I am not, therefore I am where I do not think”, of – in uitgebreide vorm – “I am not wherever I am the plaything of my thought; I think of what I am where I do not think to think” (Lacan, 1977:166). “[W]here I am not” (“Waar ek nie is nie”) is klaarblyklik ’n verwysing na die onbewuste, waarvan die rol hier deurslaggewend is vir sover dit sigself in gevalle van ’n *lapsus linguae* sowel as aarselings, weglatings, diskursiewe gapings, tekens van aggressiewe ontkenning (of bevestigende aandrang), en so meer, manifesteer. Deur die gesprek in ’n bepaalde rigting te stuur, benut die psigoanalitikus sodanige simptomatiese manifestasies van die onbewuste – wat immers deur die repressie of onderdrukking van ondraaglike materiaal gekonstitueer word – om die assosiatiewe diskoers ’n bepaalde rigting, interpretasie of klem te gee.

Indien die indruk geskep word dat hier nog steeds van heeltemaal te veel “rasionele samehang” sprake is, moet in gedagte gehou word dat Lacan se opvatting van die subjek (of \$) as “gesplete”, of “onderbroke” (“interrupted”), sodanige samehang in beginsel belet of ondermyn, in die sin dat ’n “samehangende” subjek – soos wat in ego-psigologie aangetref word – die funderende insig van psigoanalise ontken, naamlik dat menslike rasionaliteit gedurig rekening moet hou met die destabiliserende funksie van die onbewuste. Dat Lacan se denke allermens ’n bondgenootskap met ego-psigologie vertoon, behoort duidelik te wees uit sy opmerking, dat (Lacan, 1977:49):

The unconscious is that part of the concrete discourse, in so far as it is transindividual, that is not at the disposal of the subject in re-establishing the continuity of his conscious discourse.

Volgens Lacan (1977:50) is die onbewuste daardie “hoofstuk” van die subjek se lewensgeskiedenis wat “gesensor” is, en as sodanig deur ’n “leemte gekenmerk word” (“marked by

a blank”), soos duidelik blyk uit die onbedoelde handeling – insluitende spraakhandelinge – van die subjek. Desnietemin kan hierdie onderdrukte “hoofstuk” aan die hand van die interpretatiewe samewerking tussen die analitikus en die vry-assosiatiewe diskoers van die subjek herontdek word, in weerwil van die kenmerkende *weerstand* by laasgenoemde. Die “taal” van die onbewuste manifesteer sigself in die subjek se liggaamlike simptome, kinderherinneringe, diskursiewe weglatings en baie spesifieke, “idiosinkratiese” woordkeuses en taaluitdrukkings wat sy of hy gebruik (Lacan, 1977:50).

Indien lesers wonder waarom ek met hierdie kort psigoanalitiese ompad afstuur, is die antwoord dat dit nodig is ten einde my eksterne, sosiaal-kontekstuele kritiek van Hofmeyr se argument te formuleer. Net soos die psigoanalitiese subjek, die sogenaamde “analysand” (my vrye vertaling van “analysand”), se onbewuste, onderdrukte “waarheid” slegs met behulp van die kundige analitikus gerekonstrueer kan word, meen ek dat dit geensins aanmatigend is nie om te beweer dat daar in enige teks ook “gapings”, weglatings of leemtes voorkom – wat in die hermeneutiek as die “ongesegde” bekendstaan – en dat sodanige leemtes enweneens die funksie van “repressie” of onderdrukking is. Daar sal ook onthou word dat repressie ’n funksie van ’n verbod, of verbiedinge is, en dit is my oortuiging dat die ooglopende leemte of blindvlek in Hofmeyr se argument inderdaad die simptom is van haar *onbewuste* onderdrukking van ontstellende gebeure wat al vir ’n geruime tyd in die globale ruimte afspeel, maar die openlike diskussie waarvan deur konvensionele diskoers *verbied* word, soos onder andere op klinkklare wyse in hoofstroommedia duidelik is. Hierdie veelfasettige gebeure het die karakter van ’n globale, nieu-fascistiese *coup d’etat*, wat deur verskeie outeurs of navorsers onder die loep geplaas is.¹

Die rede waarom ek glo dat dit die geval is, sou vir enigen wat haar indrukwekkende boek gelees het, duidelik wees: iemand soos Benda Hofmeyr, wat in staat is tot die vlak van indringende, kritiese denke wat sy in haar teks aan die dag lê, sou beslis die verband raakgesien het tussen haar eie transgressiewe, weerstand-georiënteerde Foucaultiaanse denkwyses met betrekking tot neoliberale goewermentaliteit, enersyds, en wat sonder oordrywing as onweerlegbare getuigenis van ’n kolossale poging om op veelvuldige vlakke ’n *coup d’etat* mondiaal te voltrek, bestempel kan word. Dit is myns insiens ondenkbaar dat iemand wat byvoorbeeld die volgende stelling (in die konteks van Foucault se opvatting van mag en weerstand) kan maak, nie ’n vergelykbaar-kritiese standpunt ten opsigte van hierdie ontvouende globale staatsgreep sou inneem nie, met die veronderstelling dat sy bewustelik daarvan kennis geneem het (p. 38):

The trajectory leading from resistance to liberation, from liberation to domination, and back again (via resistance) has to be inscribed *in* the very fabric of individual subject-formation as a constant practice or exercise of liberty.

Ek is oortuig daarvan dat inligting oor die ware omvang van die wêreldwye beweging na totalitarisme deel uitmaak van wat Lacan die “gesensorde hoofstuk” van die subjek se lewensnarratief noem – in hierdie geval dié van Benda Hofmeyr; indien dit nie die geval was nie, sou ’n mens beslis ’n kritiese standpuntinname daarteen in haar boek gesien het (wat immers in die loop van hierdie gebeure verskyn het), al sou dit nie sistematies uitgewerk

¹ Verdere bespreking van hierdie aspekte val buite bestek van hierdie artikel. Vergelyk in hierdie verband byvoorbeeld: Kennedy (2021; 2022), Wolf (2022), Breggin & Breggin (2021), Mercola (2022; 2022a), Mercola & Cummins (2021), Wilson (2022), Rylandmedia (2021), Nevradakis (2022), The Exposé (2022), asook Olivier (2021; 2022; 2022a; 2022b).

gewees het nie. Per slot van sake: *wanneer* in die geskiedenis van die mensdom was sodanige weerstand, en uitoefening van vryheid – ’n vryheids*praxis* – meer nodig as juis *nou*?

Slot

Ter afsluiting kan ’n mens alleenlik die hoop uitspreek dat die soort kritiese denke wat Benda Hofmeyr in haar boek aan die dag lê, in die toekoms deur haar ook met betrekking tot die huidige kolossale bedrog en magsmisdrywe op globale skaal benut sal word. Sonder individuele asook kollektiewe weerstand – soos Hofmeyr in haar boek aantoon – het ons geen hoop dat dinge sal verbeter nie. Ten slotte kan ’n mens egter hoop put uit Hofmeyr se Foucault georiënteerde opmerking (p. 138), dat:

Foucault’s conception of power therefore leads, as I have argued..., to the conclusion, that “the conditions of existence which are to be transformed are woven from the same cloth as the practice of transformation itself”... – they are both of the order of “an action upon an action”... While the relations of power are indeed *constituent*, the more or less stabilised social norms, the norms of behaviour, are *constituted*. What this means is that liberty might just be within our grasp, but not attainable once and for all. Liberty is not a state, but entails continuous *practices* or exercises of freedom. While the ubiquity of power dissipates the fantasy of autonomous self-creation, it enables heteronomous practices of freedom – a hard-earned freedom that is not freedom *from* power, but freedom *through* power, despite power and because of power.

Soos Hofmeyr beklemtoon, is dit juis alomteenwoordige strategieë wat daarop gemik is om mag oor die mensdom te bekom, wat benut moet word ten einde mense van hierdie versmorende magspel te bevry, en hiervoor is die eerste reël: “Moenie inskiklik wees nie” (“Do not comply”).

BIBLIOGRAFIE

- Breggin, PR & Breggin, GR. 2021. *COVID-19 and the Global Predators – We Are the Prey*. Self-published e-book: Version 6.20.2021.
- Castells, M. 2010. *The Rise of the Network Society*. Second edition. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Evans, D. 2006. *An Introductory Dictionary of Lacanian psychoanalysis*. New York: Routledge.
- Freud, S. 1974. Civilization and its Discontents. In *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vertaal en geredigeer deur Strachey, J. London: The Hogarth Press, pp. 4464-4532.
- Freud, S. 1974a. The Interpretation of Dreams. In *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vertaal en geredigeer deur Strachey, J. London: The Hogarth Press, pp. 507-1048.
- Hofmeyr, B. 2022. *Foucault and Governmentality – Living to Work in the Age of Control*. New York: Rowman & Littlefield.
- Kennedy, RF. (Jr). 2021. *The Real Anthony Fauci. Bill Gates, Big Pharma and the Global War on Democracy and Public Health*. New York: Skyhorse Publishing.
- Kennedy, RF. (Jr). 2022. *A Letter to Liberals. Censorship and COVID: An Attack on Science and American Ideals*. USA: Children’s Health Defense.
- Lacan, J. 1977. The function and field of speech and language in psychoanalysis. In: *Écrits: A Selection*. Vert. Sheridan, A. New York: W.W. Norton, pp. 30-113.
- Lacan, J. 1977a. The agency of the letter in the unconscious or reason since Freud. In: *Écrits: A Selection*. Vert. Sheridan, A. New York: W.W. Norton, pp. 146-178.
- Lacan, J. 1997. *The Seminar of Jacques Lacan – Book VII: The Ethics of Psychoanalysis 1959–1960*. Vert. Porter, D. New York: W.W. Norton.
- Lyotard, J-F. 1984. *The Postmodern Condition*. Vert. Bennington, G. & Massumi, B. Manchester: The University of Manchester Press.

- Mercola, J & Cummins, R. 2021. *The Truth about COVID-19: Exposing The Great Reset, Lockdowns, Vaccine Passports, and the New Normal*. Vermont: Chelsea Green Publishing, White River Junction.
- Mercola, J. 2022. The COVID rabbit hole: An inside look at the virus' origin. Dr Mercola website, 30 September: <https://takecontrol.substack.com/p/covid-rabbit-hole> (Toegang 30 September 2022; artikel word gewoonlik binne 48 uur deur “sensors” verwyder – dit is op versoek van my beskikbaar; BO).
- Mercola, J. 2022a. Mercola website shutdown – Why you may be next. Dr Mercola website, 3 Oktober: <https://takecontrol.substack.com/p/mercola-website-shutdown> (Toegang 3 Oktober 2022; artikel word gewoonlik binne 48 uur deur “sensors” verwyder – dit is op versoek van my beskikbaar; BO).
- Nevradakis, M. 2022. Groundbreaking: Study details how media, big tech censored doctors and scientists who challenged COVID narrative. *The Defender*, 3 November: https://childrenshealthdefense.org/defender/covid-narrative-big-tech-media-censorship-doctors/?utm_source=salsa&eType=EmailBlastContent&eId=61483b7f-b9d9-4322-bad6-4e9175d7eef2 (Toegang 4 November).
- Olivier, B. 2005. Lacan and the question of the psychotherapist's ethical orientation. *South African Journal of Psychology*, 35 (4):657-683.
- Olivier, B. 2010. Foucault and individual autonomy. *South African Journal of Psychology*, Vol. 40(3): 292-307.
- Olivier, B. 2013. Psychoanalysis and social change. *Psychotherapy and Politics International*, Vol. 11(2):114-126.
- Olivier, B. 2015. Capitalism and suffering. *Psychology in Society (PINS)* 48:1-21. <http://dx.doi.org/10.17159/2309-8708/2015/n48a1>
- Olivier, B. 2018. Patho-analysis of the subject of capitalism. *Psychotherapy and Politics International*, 16 (3):1-17. DOI: 10.1002/ppi.1467
- Olivier, B. 2021. The “pandemic” and the *differend*. *Phronimon – Journal of the South African Society for Greek Philosophy and the Humanities*, Vol. 22:1-35. DOI: <https://unisapressjournals.co.za/index.php/Phronimon/article/view/9764>.
- Olivier, B. 2021a. The origins of morality in the human psyche. Chapter in book: *The Morality Wars – The Ongoing Debate over the Origin of Human Goodness*. Ed. Mabile, L. Minneapolis: Fortress Academic, pp. 17-32.
- Olivier, B. 2022. Therapeutic reflections on the “pandemic”. *Psychotherapy and Politics International*, Vol. 20 (1 & 2): DOI: <https://ojs.aut.ac.nz/psychotherapy-politics-international/article/view/21>
- Olivier, B. 2022a. Massive deception masquerading as information and communication: A (largely) Derridean perspective. *Phronimon – Journal of the South African Society for Greek Philosophy and the Humanities*, 23:1-31. <https://unisapressjournals.co.za/index.php/Phronimon/article/view/10811>
- Olivier, B. 2022b. Beyond Agamben's “*Homo Sacer*” – The “pandemic” as final reduction of humanity to “bare life”. Part 1, *Psychotherapy and Politics International* 20 (3), August 2022. DOI: <https://ojs.aut.ac.nz/psychotherapy-politics-international/article/view/39/21>
- Parker, I. 2011. *Lacanian Psychoanalysis. Revolutions in Subjectivity*. London: Routledge.
- RylandMedia. 2021. Iconoclast one to one Melissa Cuimmei: They want your children! RylandMedia, 23 November: <https://www.bitchute.com/video/A1i3YtzVzKXf/> (Toegang op 7 Januarie, 2022).
- Shlain, L. 2003. *Sex, Time and Power. How Women's Sexuality Shaped Human Evolution*. New York: Viking.
- The Exposé*. 2022. Facebook admits government reports, Pfizer documents & cost of living crisis proves your government is trying to kill you & depopulate the planet. 29 Oktober: <https://expose-news.com/2022/10/29/facebook-admits-your-gov-is-trying-to-depopulate-planet/> (Toegang 30 Oktober).
- Wilson, R. 2022. Covid “tests” and “vaccines” are delivering a hybrid biological/technological weapon which is activated by 5G, fibre optics and light. *The Exposé*, 26 Oktober: <https://expose-news.com/2022/10/26/covid-tests-and-vaccines-are-delivering-a-weapon/> (Toegang 28 Oktober).
- Wolf, N. 2022. *The Bodies of Others. The New Authoritarians, COVID-19, and the War against the Human*. Fort Lauderdale: All Seasons Press.
- Žižek, S. 1993. ‘The thing that thinks’: The Kantian background of the *noir* subject. In *Shades of Noir – A reader*. Copjec, J. (Ed.) London & New York: Verso, pp. 199-226.
- Zuboff, S. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism – The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs, Hachette.